

УДК 351: 323.11(477)

КАЛИТЮК Лілія Олександрівна,

нач. відділу метод. забезпечення соц. роботи

Дніпропетр. обл. центру соц. служб для сім'ї, дітей і молоді

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФАКТОР ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Аналізуються теорія і практика мультикультуралізму, пропонуються механізми організації способу життя етносів та індивідів у межах української політичної нації. Визначається змістовне навантаження державної етнополітики з формування української національної ідентичності.

Ключові слова: державна етнополітика, національна ідентичність, мультикультуралізм, національні меншини.

Калытюк Л. О. Формирование национальной идентичности как фактор государственной этнополитики: зарубежный опыт и Украина

Анализируются теория и практика мультикультурализма, предлагаются механизмы организации образа жизни этносов и индивидов в пределах украинской политической нации. Определяется содержательная нагрузка государственной этнополитики по формированию украинской национальной идентичности.

Ключевые слова: государственная этнополитика, национальная идентичность, мультикультурализм, национальные меньшинства.

Kalytyuk L. O. Forming of national identity as a factor state etnopolitika: foreign experience and Ukraine

The comprehension of theory and practices of multiculturalism is carried out, the mechanisms of organization of way of life of ethnos and individuals are offered within the limits of Ukrainian political nation, certainly rich in content loading of state ethnic policy from forming of the Ukrainian national identity.

Key words: state ethnic policy, national identity, multiculturalism, national

minorities.

Постановка проблеми. Становлення української політичної нації як сучасної європейської спільноти нероздільно пов'язане із суперечливим процесом формування національної ідентичності. З позиції конструктивістського підходу державна політика щодо формування української національної ідентичності реалізується на засадах політичної лояльності громадян, яка відображається у твердженні, що приписується Ю. Пілсудському: «Не нація створила державу, а держава – націю». Квінтесенція ліберального (або територіального) націоналізму реалізується в рівнянні «нація» = «держава» = «народ». Тобто стосовно держави громадяни утворюють народ, а стосовно до всього людства вони утворюють націю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного регулювання етнонаціональної сфери тією чи іншою мірою висвітлювалася в працях Т. Безверхої, О. Бочковського, Ю. Бромля, О. Картунова, О. Крюкова, О. Куця, О. Малиновської, П. Надолішнього, М. Обушного, В. Ребкала, В. Троцьанського та ін. Віддаючи належне теоретичному й практичному значенню досліджень вітчизняних та закордонних учених, необхідно відзначити недостатній рівень розробленості проблеми державного регулювання етнонаціональної сфери українського суспільства.

Мета статті полягає в з'ясуванні змістовного навантаження державної етнополітики щодо формування української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний і практичний досвід інтеграції інокультурних спільнот у розвинутих країнах Заходу може і повинен бути використаний Україною для розбудови державної стратегії формування української національної ідентичності. Зокрема, у Великобританії проблема вписування мігрантів до національної спільноти здійснюється на засадах «кроскультурної» (тобто такої, що вбирає елементи різних культурних традицій в їх єдине ціле) ідентичності постає свідомим вибором, формою адаптації до життя в новому культурному середовищі. Зростання етнонаціональної конфліктності протягом останніх десятиліть ХХ ст. вирішувалось шляхом формування інститутів підтримки культурної автономії разом з елементами регіонального політичного самоуправління в таких «націях без держави», як Шотландія, Уельс, Квебек у Канаді тощо.

Як альтернатива в політиці і практиці культурної асиміляції висувається теорія

і практика мультикультуралізму, який суміщає визнання як індивідуальних прав громадян, так і прав етнічних спільнот на підтримку культурної ідентичності. Основоположники концепції мультикультуралізму Ч. Тейлор, У. Кимличка, Б. Парекс виходили з діалектики культурного розмаїття та ідентичності. Тому альтернативи спільному використанню простору ідентичності не існує і пропонуються механізми організації спільного проживання груп та індивідів різної етнокультурної орієнтації в межах політичної нації. Даний підхід знайшов своє оформлення у відомій метафорі американського «плавильного тигля», а згодом «супу», коли становлення політичної нації спирається на загальну систему цінностей та єдину культурну традицію.

Крізь призму культурних відмінностей здійснювалися дослідження теоретиків мультикультуралізму. Слід розмежувати поняття «мультикультурність», яким позначається стан культурного плюралізму національної спільноти (Україна – країна мультикультурна), та «мультикультуралізм», який включає у свій контекст множину всіх наявних культур, і може виникати тільки внаслідок їх взаємодії. Для теоретиків мультикультуралізму ця доктрина слугувала зміцненню інституту громадянської нації за умови збереження етнічного та культурного розмаїття всередині самої нації.

С. Гангінгтон у своїй роботі «Хто ми?» [5] зазначає, що нині в США набирають силу дезінтеграційні процеси, що ставлять під сумнів сам факт подальшого існування феномену американської ідентичності. Америка, як доводить автор, знаходиться на переломі – і від того, у який бік урешті-решт хитнеться маятник, залежить майбутнє не тільки Сполучених Штатів, але й усієї світової системи загалом. Концепція «плавильного тигля» була висунута Ектором Сент-Джоном де Кревекером у 1780-х рр., який стверджував, що представники всіх народів «сплавляються» у нову расу. Нова американська людина – це «суміш англійця, шотландця, ірландця, французя, голландця, німця і шведа» [5, с. 204 – 205].

Вищезазначена «переплавка і перетворювання» передбачає не тільки взаємопроникнення народів і рас, але й створення нової спільної культури. Дана концепція «томатного супу» фокусується на культурній асиміляції. Вона базувалася на припущенні, що емігранти та їх нащадки адекватно адаптувалися до англосаксонських культурних паттернів.

Можна прийняти визначення мультикультуралізму як сутності антиєвропейської цивілізації, що здійснив Дж. Ерлі, який зазначив, що

мультикультуралізм «представляє собою рух, який протистоїть монокультурній гегемонії Європи, котра, як правило, веде до маргіналізації інших культур...[Мультикультуралізм] протистоїть вузьким євроцентричним ідеям, на яких базуються принципи американської демократії, культури та ідентичності» [6]. Іншими словами, мультикультуралізм як антизахідна ідеологія базується на таких тезах. Американське суспільство складається з множини расових та етнічних спільнот, кожна з яких має власну, відміну від інших, культуру. Домінуюча біла англосаксонська еліта пригнічує ці культури. Але принципи справедливості, рівності та забезпечення прав меншин вимагають, щоб «пригнічені» культури були звільнені й відроджені. Теорії «плавильного тигля» і «томатного супу» повинні бути замінені мозаїкою, «салатом» або навіть «пюре» [7].

С. Гантігтон у своїй роботі досліджує процес виникнення громадянства. Американська і французька революції привели до заміни підданства (сюзерену, монарху) ідеєю громадянства. «Громадянство являє собою, – писав П. Шук, – членство у політичній спільноті, що має більш-менш виражену політичну ідентичність, тобто комплекс уявлень про управління і закони, що приймає колектив» [8]. Громадянство пов'язує ідентичність індивідуума з ідентичністю нації. Наприкінці ж ХХ ст. ідея національного громадянства була значно пом'якшена. Ці зміни були узаконені міжнародними угодами про права людини як аргументація того, що громадянство не належить нації, але є невід'ємною характеристикою людської особи.

Державна етнополітика стосовно формування української національної ідентичності своїм результатом повинна мати становлення в українців як громадян держави відчуття нероздільності національної і державної належності, що слугуватиме засадою формування української політичної нації. Урахування культурних чинників важливе саме тепер, в умовах недостатньо ефективної діяльності державних інститутів, незрілості політичних традицій та слабкості громадянського суспільства.

Такими культурними складовими є історична пам'ять, цінності, символи й пов'язані з ними традиції. У колективній пам'яті збережено моделі патріотичної поведінки й шляхетності, уявлення про національних героїв та їхні подвиги, зразки справедливості, ментально-символічні картини країни, образи національних святих, звичаї.

Досвід англомовної й франкомовної канадських культур, яким одночасно загрожує домінування американського культурного продукту, може бути наочним прикладом партнерства, а не взаємного «поборювання» різних етнокультур. Для майбутнього Української держави дуже важливо утвердити солідарне розуміння української культури як культури української політичної нації, тобто спільної для всіх етноспільнот. Ми розглядаємо російськомовну складову як частину, а не як заміник чи конкурент культури україномовної.

Замість боротьби чи протистояння культур слід говорити про боротьбу цінностей, що в багатьох випадках є справді принципово несумісними. І українська, і російська, і всі інші культури національних меншин в Україні можуть поєднуватися в культурі політичної нації. Проте в ній не можуть поєднатися цінності демократичні й тоталітарні, модерні й ретроградні, проукраїнські й українофобські.

Таким чином, забезпечення єдності України, гарантування стабільності в суспільстві вимагають прискорення процесу формування модерної української національної ідентичності, привабливої для абсолютної більшості українських громадян.

Важливим для України є й досвід державних етностратегій у постсоціалістичних країнах. Як вважає сучасний український дослідник К. Вітман, якщо Білорусь, наприклад, зорієнтована на модель деструкції власної нації, Угорщина – на забезпечення прав національних меншин, то балтійські країни зосередились на державній політиці захисту титульного етносу, а Азербайджан навіть запроваджує елементи дискримінації щодо національних меншин [1, с. 13 – 27].

Зазначимо, що членство в ЄС накладає певні зобов'язання на політику держав-членів, зокрема, і стосовно національних меншин. Відмінності ж в управлінні етнополітичною сферою усе таки існують, й обумовлені вони, переважно, етнонаціональним складом населення країн. Якщо Польща вважається державою з майже однорідним етнічним складом і державна етнонаціональна політика базується на відкоригованому відповідно до вимог вступу до ЄС національному законодавстві та ратифікованих міжнародних документах, то в Македонії за умови збереження унітарного характеру державності й відмови від територіальних вирішень етнічних питань було децентралізовано владу та реформовано місцеве самоврядування.

У Казахстані теж збереглась відносна стабільність у міжетнічних відносинах

завдяки етнонаціональній політиці, яка далека від демократичності (витіснення неказахів, тюркизація держави) й спрямована на збереження авторитарного режиму. Суть дискримінаційної етнонаціональної політики в Туркменістані полягала в асиміляції та витісненні з країни меншин з одночасним зменшенням їх кількості. У Вірменії склалась тенденція в етнонаціональній політиці до моноетнічності в розвитку країни. Грузія намагається побудувати національну державу з урахуванням інтересів насамперед титульного етносу відповідно до міжнародно-правових вимог щодо задоволення прав національних меншин, однак комплекс етнополітичних конфліктів на її території впливає на специфіку її етнополітики.

Державна етностратегія в Естонії та Латвії визначається застосуванням політичних, правових, адміністративних та соціальних механізмів, що помітно відрізняються від демократичних принципів недискримінації та рівноправного розвитку національних та мовних меншин. Ця політика легітимувала домінування титульного етносу (через умови набуття громадянства, мовну й кадрову політики) і в такий спосіб стала перешкодою для застосування демократичних механізмів інтеграції в соціум представників інших етносів. Етнополітика цих держав, на наш погляд, має перехідний характер, коли титульний етнос відчуває загрозу через чисельне домінування в країні інших етносів. Унаслідок недостатньої кількості представників титульного етносу в Латвії та Естонії та необхідності відновлення історичної справедливості ці держави вдалися до елементів побудови етнократій.

Таким чином, у пострадянських країнах переважно реалізується етнополітика, пов'язана з насильницькими методами втручання держави в природний процес етно- і націєгенезу, тобто реалізується «м'який» варіант націоналістично-етнократичного державотворення.

Чимало авторів схильні пов'язувати етноцентризм з етнократизмом. Особливо це стосується російських науковців, які в переважній більшості або применшують роль етнічного (національного), або оцінюють його з негативного боку. Так, російський дослідник Ж. Тощенко вважає поняття демократії та етнократії тотожними за змістом. Якщо «демократія» стосується переважно владних відносин та всього народу, усіх громадян країни, то «етнократія» вживається з урахуванням певних етнічних різниць як влада частини народу, яка має спільні етнічні ознаки. Ця влада протиставляється можливим претендентам на владні повноваження з боку

представників інших етнічних спільнот [4, с. 47 – 48].

Що стосується терміна «етнократія», то він досить новий і не часто зустрічається в наукових роботах. Даний термін має вузьке вживання, обмежене спеціалізованою сферою суспільнознавства, пов'язаної з дослідженням етнічних моментів політики влади. Частіше феномен «етнократії» використовується в російській публіцистиці як реакція на процеси в країнах пострадянського простору та самої Росії [2; 3].

Сутність та зміст етнократії трактуються по-різному: по-перше, як влада, панування еліти якого-небудь етносу (нації) над іншими народами; по-друге, як моноетнічна політична влада, мета якої – створення етнічно «чистих» територій як «найкращого» способу руху народів до «демократії»; по-третє, як домінування колективних інтересів і прав етносу над інтересами й правами особи [4, с. 50].

Можна погодитись з Ж. Тощенко, що етнократія в чистому вигляді не існує, а еліта в національних державах не являє собою однорідну масу. Отже, етнократизація державної політики спрямована на закріплення привілейованого становища представників «свого титульного народу», що виражається в «коренізації» управління, у заповненні сприятливих «соціальних ніш» власне «своїм» народом, що з огляду на наведені вище факти в Україні має місце в політиці ВО «Свобода», яка приймає до своїх лав виключно етнічних українців.

Можна визначити змістовне навантаження державної етнополітики з формування української національної ідентичності: це – сприяння природному перебігу процесів етно- і націєгенезу титульного українського етносу і національних меншин у напрямку реалізації етнонаціональної моделі загальносуспільної демократії. Слід вказати й на характерні риси державної етнонаціональної політики – її конкретність та адресність, відповідність загальним правовим нормам та порівняно оперативне реагування на найбільш гострі, сутнісні й актуальні проблеми та інтереси етнospільнот, зосередження зусиль не стільки на суб'єктах міжетнічних відносин, а на їх проблемах – економічних, соціальних, культурних.

Головними завданнями державної етнополітики з формування української національної ідентичності є сприяння:

– організації цілеспрямованої комплексної, послідовної і взаємоузгодженої за часом, ресурсами та результатами діяльності органів державної влади, місцевого

самоврядування, недержавних організацій у напрямі формування української національної ідентичності;

- систематизації та наближенню до реальних потреб нормативно-правової бази питань верховенства права, прав і свобод людини і громадянина, розвитку української культури та духовності, використання української мови та мов національних меншин, забезпечення прав етнічних спільнот на вільний розвиток власних мов і культур, реформування відносин між центром і регіонами в напрямі розширення прав і повноважень місцевого самоврядування;

- розробці і впровадженню дієвих механізмів вирівнювання соціально-економічних диспропорцій між регіонами, розширенню та поглибленню міжрегіональних комунікацій, створенню єдиного інформаційного та культурного простору України;

- формуванню культури сучасної української політичної нації на основі синтезу української культурної традиції, традицій інших етнічних спільнот України та досягнень європейської цивілізації;

- вихованню взаємної поваги й толерантності в представників різних етносів, поваги до їх культурних і релігійних традицій;

- вихованню в суспільній свідомості громадянського патріотизму як основи національної єдності громадян України, базового мотиваційного чинника соціальної поведінки та політичної діяльності.

Можна вказати на такі загальні передумови та принципи формування української національної ідентичності:

- українська політична нація, що визначена в Конституції України як «Український народ – громадяни України всіх національностей», перебуває в стадії становлення;

- становлення сучасної української політичної нації має відбуватися на ґрунті гармонізації тенденцій розвитку, зближення та водночас збереження самобутності етнічних спільнот, збереження культурного різноманіття українського суспільства;

- українська культурна традиція через державну підтримку та суспільні механізми самоорганізації має стати основою формування культурної традиції сучасної української політичної нації, яка охоплює всіх громадян України незалежно від їх етнічного походження;

– культурні традиції всіх етнічних спільнот України мають стати невід’ємною складовою культурної традиції української політичної нації, а їх штучне пригнічення, як і штучне гальмування розвитку етнічних спільнот України, є неприпустимим.

У результаті реалізації державної етнополітики з формування української національної ідентичності можна очікувати на такі результати:

– забезпечення узгоджених, системних дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на досягнення стратегічної мети – формування української національної ідентичності, становлення української політичної нації;

– посилення ідейно-культурної єдності українського суспільства, створення умов, що унеможливають використання існуючих міжрегіональних соціально-культурних відмінностей для провокування розколу суспільства за етнонаціональною і регіональною ознаками, сепаратистських чи іредентистських проявів;

– забезпечення громадянського миру і злагоди, сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, посилення суспільної солідарності і толерантності, поваги до прав національних меншин;

– створення передумов для соціальної мобілізації суспільства, досягнення загальногромадянського консенсусу під час вирішення питань національного рівня, реалізації масштабних «національних проєктів», підвищення рівня конкурентоспроможності України у світі, посилення здатності протистояти зовнішнім загрозам і викликам;

– подолання відчуженості громадян від держави, підвищення рівня їх поваги до державних символів та інститутів, розвиток політичної культури населення, інститутів громадянського суспільства, гарантування демократичного характеру влади;

– створення більш сприятливих умов для розвитку української культури, науки, освіти, мистецтва, інтеграції України у європейський та світовий культурний простір.

Висновки. Державно-політична цілісність та стан національної єдності України мають потенціал для реалізації формули української політичної нації.

Розглянуті теорія й практика мультикультуралізму, який суміщає визнання як індивідуальних прав громадян, так і прав етнічних спільнот на підтримку культурної

ідентичності. Запропоновані механізми організації способу життя етносів та індивідів в межах української політичної нації. Визначено змістовне навантаження державної етнополітики з формування української національної ідентичності як сприяння природному перебігу процесів етно- і націєгенезу титульного українського етносу і національних меншин. Обґрунтовані головні завдання державної етнополітики з формування української національної ідентичності і зазначаються загальні передумови та принципи її формування.

Список використаних джерел

1. **Вітман К. М.** Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.05 / Вітман Костянтин Миколайович ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 36 с.
2. **Кара-Мурза А.** Россия в треугольнике: «Этнократия – империя – нация» / А. Кара-Мурза. – Режим доступа : old.rus.ru/antolog/inoe/krmrz.htm.
3. **Современная** европейская этнократия: нарушение прав национальных меньшинств в Эстонии и Латвии / под ред. М. В. Демурина, В. В. Симиндея. – М. : Стрит принт, 2009. – 280 с.
4. **Тощенко Ж. Т.** Этнократия: история и современность : социологические очерки / Ж. Т. Тощенко. – М. : РОССПЭН, 2003. – 432 с.
5. **Хантингтон С.** Кто мы?: вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Издательство АСТ» : ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
6. **Early J.** Affirmations of a Multiculturalist / J. Early // Reinventing the American People : Unity and Diversity Today. – Grand Rapids : William B. Eerdmans, 1995. – P. 58.
7. **Pamela L. Tiedt.** Multicultural Teaching : A Handbook of Activities, Information, and Resources / L. Tiedt Pamela, M. Tiedt Iris. – Boston : Allyn and Bacon, 1990. – P. 7.
8. **Schuck P.** Plural Citizenships / Peter H. Schuck. – New Haven : Yale University Press, 1985. – P. 169.